

Mi a szocializmus?

Bokros Lajos könyve címében a szocialista eszme tragédiáját nevezi témájának, valójában azonban az eszme tragédiáját csak a praxis jelentheti és jelenti, amit a mű alcíme, *Lehetséges? Elkerülhetetlen? Kívánatos?*, mármint a szocializmus, világosabban jelez. A létező szocializmus (ahogy a szocialista országok önmagukat nevezték az eszme földi másaként), a szerző szerint „[...] nem csak lehetetlenné tette más [szocialista – P. I.] modellek bevezetését, hanem az egész eredeti gondolatot elavulttá silányította. A [...] marxi álomról kiderült, hogy ugyanúgy megvalósíthatatlan és utópikus, ahogy sok más hírneves elődje. Ezzel egy időben milliókat tartott markában, akik a szocializmus nevében cselekedtek és őszintén elhitték, hogy egy sokkal szebb és jobb és emberibb világot építenek. Ez az eszme tragédiája.”

Az eredetileg 2021-ben, Svájcban angolul megjelent mű, mint az iménti idézet is jelzi, a szocialista társadalmi rendet tekinti tárgyának, és nem pusztán a gazdasági berendezkedését – ha valaki az utóbbit feltételezné annak alapján, hogy a szerző közgazdász. A téma évtizedekkel a rendszer halála után azzal együtt is időszerű és érdekes, hogy a teóriáról és gyakorlatáról is kitűnő elemzések állnak rendelkezésre. (Csak magyar szerzőket említve pl. Bence György, Kis János, Márkus György *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* című, a 70-es évek elején írt és betiltott műve vagy Kornai Jánostól *A szocialista rendszer*, de említhető a Bokros könyvéhez előszót író Bauer Tamás egykor úttörő munkája is a szocialista tervgazdaság tényleges működéséről stb.)

A szocializmus eszméje a 19. század második felétől szinte a 20. század végéig meghatározó szerepet játszott az emberiség történetében. Bár világrendként elbukott, a globalizáció, a kapitalista, piaci gazdasági rend, a képviselési demokrácia visszasságai alapján, mindezt elutasítva él tovább a hit valamiféle szocializmus megvalósíthatóságáról. Az alcímben feltett kérdésekre adott válaszok, illetve indoklásaik mindkét említett aspektus alapján időszerűek. Érdekes és újdonságot jelenthet a könyv a szocializmus teóriájával szisztematikusan nem foglalkozók számára azért is, mert a szerző hangsúlyosan támaszkodik 20. század első felében született olyan művekre, amelyek akkor keletkeztek, amikor a szocialista rendszer sokak számára a kapitalizmus létező alternatívájának látszott. E munkák egy része teoretikus igénnyel és nem antikommunista érzelmekkel kívánta bizonyítani a szocialista idea meghatározó belső ellentmondásait, ha tetszik, a megvalósítható változat verseny-, így hosszabb távú életképtelenségét.

A kapitalizmus mai baloldali kritikussai leginkább államszocializmusként, olykor államkapitalizmusként emlegetik az egykori szocialista országok berendezkedését, ami kimondva-kimondatlanul mintegy annak jelzését szol-

gálja, hogy lehetséges volna másféle szocializmus is, leginkább az, amit a szocializmus elméletében termelők szabad társulásának neveztek. Bokros könyve nem tér ki külön erre a témára, de válasza a kérdésre, hogy lehetséges-e az elképzelt szocializmus, világossá teszi álláspontját: a termelők szabad társulására épülő szocialista berendezkedést megvalósíthatatlannak látja.

Az „államszocializmus” címke egyébként annyiban jogos, hogy az állam a létezett szocialista rendszerekben mindenre kiterjedő hatalommal rendelkezett. Azonban eufemizmus, mert a rendszer egyáltalán nem mellékes jellemzője volt a szabadságjogok kemény korlátozása, az antidemokratikus, vállaltan diktatórikus berendezkedés, ahol a hatalmat a proletariátus nevében, a belső működési rendjében is hierarchikusan, centralizáltan felépített párt gyakorolta. Ennek alapján szokás e rendszerekről pártállamként is beszélni.

Míg a kapitalizmus, a mai világtrend baloldali, szocialista kritikája sok ponton egybevág a hétköznapi tapasztalatokkal, a szocialista alternatíváról vallott elképzelések nem lépnek túl a Bokros-könyvben is tárgyalt, a szocialista idea megvalósíthatóságát cáfoló bizonyítékokon. Mert mi is a szocializmus? Első és nagyon átfogó megközelítésben az emberiség örök reménysége, hogy a tökéletlen, igazságtalan, gonosz világ helyett teremthető olyan, amely minden bűnt kiküszöböli. Hosszú évszázadokig ez csak a túlvilágon vagy a megváltó eljövetelel látszott lehetségesnek, de a szocializmus teoretikusai azt képviselték, hogy a kapitalizmus felszámolásával megvalósítható az a társadalom, amely megszünteti az elnyomást, elhozza az emberi szabadság kiteljesedését, az egyenjogúságot, egyúttal az emberi szükségleteket a legmagasabb szinten képes kielégíteni.

70

A könyv többször is idézi Schumpeter ismert bonmot-ját, miszerint az igazi szocializmus mindig az, amit a legjobban szeretünk. Ezt némileg módosítva fogalmazhatunk úgy is: az igazi szocializmus az, ami még nem volt, de hiszszük, hogy lehet. Bokros azt képviseli, a szocializmus az, ami valóban létezett. Az origó – mondja – a klasszikus sztálinizmus, az 1928 és 1958 közötti szovjet modell. Két tétellel indokolja ezt: egyrészt azzal, hogy ez állt legközelebb a szocialista teória klasszikusai által felrajzolt programhoz, másrészt, mert ez volt az összes megvalósított szocialista berendezkedés természetes kiindulópontja. Ehhez hozzátehetjük, amit könyve külön fejezetben bont ki: ha a szocialista gazdasági berendezkedésben működési nehézségek miatt reformok szükségessége merült fel, az a klasszikus modelltől távolodásként, az eredetileg elutasított piaci rendszer felé tett lépésként, visszavonulásként írható le.

Elemzését, az alcímben jelzett három kérdésre adott válaszait Bokros kiemelten őt, a 20. század közepén született műre építi. A szocializmus-hoz való viszonyukban az őt mű szerzője meglehetősen különbözik. Joseph Schumpeter nem volt a szocializmus híve, de a kapitalizmus visszásságai, elmentmondásai miatt hitte, hogy a rendszert felváltja a szocializmus. Polányi Károly radikálisan elutasította a kapitalizmust, elkötelezetten szocialista volt, de a szocialista ideál megvalósíthatóságában egyre inkább kételkedett.

Friedrich Hayek a szabadpiacra épülő gazdaság híveként és teoretikusként ismert. Barátja, Karl Popper is elutasította a marxi szocialista ideát, mindketten úgy látták, hogy az diktatórikus berendezkedéshez vezet, amely gazdasági hatékonyságában nem versenyképes a piaci mechanizmusokra épülő gazdasági rendszerrel. (Egy, a kettejük nézeteiről szóló műről l. *Mozgó Világ*, 2019. 6. szám.) Míg az említett négy szerző érdeklődésében a gazdaság működése kiemelt helyet foglalt el, az ötödik, Hannah Arendt azért fontos Bokros számára, mert a totalitárius rendszerekről vallott nézetével a szocialista berendezkedés, illetve a fasizmus, a nemzetiszocializmus közös vonásait tárta fel, az ő nyomdokain látja megvilágíthatónak, hogy egy eredendően humanista eszme, a szocializmus, hogyan vezetett embertelen, gyilkos diktatúrához.

A könyv meglehetősen részletességgel tárgyalja az 1917-es oroszországi bolsevik hatalomátvétel következményeit. Indokolja ezt nem csak önmagában az a tény, hogy ezzel teremtődött meg a létezett szocializmus, és – mint az jól ismert – jelentősége volt annak, hogy nem ott, ahol Marx számított rá. A születés pillanata azért is fontos, mert – mint Bokros hangsúlyozza – a szocializmus elképzelését más változatban más oroszországi pártok is képviselték, csak ezeket gyorsan felszámolták. A könyv itt tárgyalja a tekintélyes szocialista Karl Kautsky bolsevik diktatúrát bíráló, a demokratikus normákat számonkérő álláspontját, illetve a vele vitázó, pontosabban őt verbálisan megsemmisíteni szándékozó Lenin és Trockij írásait. Felvethető, talán érdemes lett volna itt, és nem csak a magyar olvasók miatt, kitérni Lukács György 1918-as, még a kommunistává válása előtti, *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című művére. Ez ugyanis az egyik legtömörebb összefoglalása a kezdet kezdetén felismert, a szocializmus további sorsát meghatározó alternatívának.

Ha a demokrácia integráns része a szocializmusnak, akkor minden szocialistának súlyos erkölcsi kérdés a hatalomátvétel – írta Lukács. Mert vagy megragadják az alkalmat, és megszerzik a hatalmat, akkor a diktatúra, a terror, az osztályelnyomatás álláspontjára helyezkednek, vagy ragaszkodnak ahhoz, hogy az új világrendet a demokrácia eszközeivel valósítsák meg. Az első esetben az addigi osztályuralmak helyébe a proletariátusé kerül (pontosabb persze, ha utólag azt mondjuk: a proletariátusra hivatkozó diktatúra), ami a legkíméletlenebb osztályuralom lesz, „Belzebubbal üzve ki a Sátánt” – igaz, Lukács hite szerint ez az utolsó osztályuralom, hiszen ebből valósul meg idővel a szocializmus. A másik lehetőség, ha a szocialisták tudomásul veszik, hogy az emberiség többsége még nem akarja az új világrendet, megvárják, amíg az demokratikus úton születik meg. Mindkettő szörnyű bűnök és eltévnyedések lehetősége – írta. A második együttműködést jelent olyan osztályokkal és pártokkal, amelyek egyes közvetlen célokban egyetértenek a szociáldemokráciával, de a végcélban nem. Itt a veszély az, hogy a kerülő út öncélúvá válik – vagyis a szocialisták beérik a kapitalista rendszerben megszerezhető vívmányokkal. Az azonnali hatalommegragadás viszont azt a kérdést veti fel: lehet-e a jót rosszal, a szabadságot az elnyomás útján elérni. Az elsőnek említett út – ahogy Lukács ekkor látta – csak

emberfeletti lemondást, önfeláldozást kíván, de nem megoldhatatlan, míg a másik arra épül, hogy lehetséges az igazsághoz hazugság útján eljutni, a rosszból származhat jó.

Bokros kérdését, hogy elkerülhetetlen-e a szocializmus, egyebek között az indokolja, hogy a marxi szocialista tan szerint a társadalomfejlődés lényegében determinált, a kapitalizmust szükségszerűen váltja fel a magasabb rendűnek hitt szocializmus. A könyv válasza természetesen a nem, már-mint hogy – mint azt a 20. század bizonyítja – a szocializmus nem elkerülhetetlen. Ettől még – mint azt szintén bizonyítja a 20. század története – lehetséges, ha szocializmuson a létezett szocializmust értjük. Ugyanakkor a szocializmus a többség számára szinte sehol nem látszott kívánatosnak, és ma is ez a helyzet, hiszen a demokratikus berendezkedésű, kapitalista országok megteremtették, ha tetszik, a szocialista mozgalom és mások kivívták a szabadság és a jólét meghatározó jogait, utóbbit egyebek között éppen a hatékony gazdasági rend alapozta meg, míg a szocialista rendszer gazdasági teljesítménye versenyképtelennek mutatkozott, a szabadságjogok itt összehasonlíthatatlanul korlátozottabbak voltak.

Ami ma látható: a piaczgazdaság létezhet demokrácia, érdemi szabadságjogok nélkül is; demokrácia és szabadság ugyanakkor nincs piaczgazdaság nélkül; a szocialista eszme ma nem a kapitalizmus alternatív berendezkedésének operacionalizálható elképzelése, hanem a demokratikus, piaci rendszer humánusabbá tételének kritikai szempontja.

72

Urbán Ádám: Idős artisták (Eötvös Gábor)